

Emil Pražák

Poznámky k I.intermezzu Máchova Máje

V průběhu dlouholeté nepřetržité pozornosti literární vědy věnované Máchovu Máji zůstávají obě jeho intermezza většinou stranou zájmu. Je tomu tak nepochybně proto, že samo označení "intermezzo", které pro ně autor zvolil, stejně jako jejich tematika, vede k pochopitelnému sklonu pokládat je za pouhé vložky bez souvislosti s kompozičním rámcem Máje¹ a vzhledem k této povaze také hodnotit jejich místo uvnitř básně. Následujících několik poznámek k I.intermezzu má upozornit na některé vlastnosti a vazby, jimiž se intermezzo různým způsobem sbližuje se zmíněným kompozičním rámcem a včleňuje se - byť i potenciálně nebo jen hypoteticky - do významové výstavby díla a případně se na ní i podílí.

1

Vzhledem k danému označení lze sice intermezzo považovat za vložku, ale povšimněme si při tom, že z kompozičního rámce básně se přece jen zcela nevyděluje. Nejnápadněji patrné je to na časovém sledu dějů jednotlivých oddílů Máje, do něhož intermezzo přesně zapadá. Uzavírá-li se předchozí 2. zpěv příchodem půlnoci

A kapky - vod i větrů zpěv
věžňovi blízký hlásá skon,
jenž myšlenkami omdlívá. -
Z dálky se sova ozývá,
a nad ním půlnoc bije zvon

intermezzo, dokonce opatřené titulem Půlnoc, právě v této chvíli začíná. A končí-li na prahu nového dne konstatováním jeho příchodu

Ubledlý měsíc umírá,
jitřena brány otvírá,
již je den ! již je den !

Je vstup do následujícího 3. zpěvu vyplněn deskripcí právě téhož časného jitra. Takový plynulý časový přechod mezi jednotlivými oddíly je pro Máj příznačný. Děj 1. zpěvu se odvíjí za pozdního večera a časově na něj navazuje děj 2. zpěvu, probíhající v hodinách před půlnocí.² Ve 3. a 4. zpěvu je časové plynulosti dosahováno aspoň zkratkově. Ve 3. zpěvu je to mezi ránem a večerem, takže noční II. intermezzo znovu časově přiléhá k předchozímu, byť již jen volněji. Ještě volněji, zkratkou postihující několik celých let, je časově připojen 4. zpěv :

Krásný máj uplynul, pohynul jarní květ,
a léto vzplanulo; - pak letní přešel čas,
podzim i zima též - i jaro vzešlo zas;
až mnohá léta již přenesl časů let

a rovněž zkratkou uvnitř tohoto zpěvu

Pak opět žití běh v širý mě vedl svět,
mnohý mě bouřný vír v hluboký smutek zchvátil;
leč smutná zpráva ta vždy vábila mě zpět,
až s mladým jarem jsem ku pahorku se vrátil

Je vytvářena časová spojnice mezi dvojí návštěvou popravního pahorku. Jestliže je časová návaznost dějů mezi jednotlivými oddíly, resp. uvnitř nich, v celé básni plynulá, je pouze až po

přechod mezi I.intermezzem a 3.zpěvem těsná,kdežto dále se již uvolňuje. V kompozici Máje,která je po dějové stránce založena na časové posloupnosti,navíc zdůrazněné naznačenou plynulostí,má tedy I.intermezzo své pevné místo; jako článek časově spájející děje 2.a 3.zpěvu je mezi oba zpěvy těsně vpjato a tím i vpjato do celkové chronologické kompozice básně.

To,co se v I.intermezzu odehrává,je s oběma předchozími zpěvy spojeno i motivačně. Z 1.zpěvu se dovídáme,že Vilém byl pro otcovraždu uvězněn,odsouzen k smrti a rozsudek bude vykonán příštího dne,ve 2.zpěvu jsme svědky vězňových myšlenek vyvolaných smrtelnou tísní v poslední noci před popravou : Má-li Vilém již zítra neodvratně zemřít,je nutné mu neprodleně připravit pohřeb,jejž mu lidé za daných okolností vypravit nemohou. Proto se tohoto úkolu ujímá personifikovaný mimolidský svět,kromě Noci a Času též živly,jevy,útvary i živí představitelé okolní přírody. I.intermezzo se tak nejeví jako pouhá vložka,protože vyrůstá konsekventně a v pravou chvíli z Vilémova příběhu.

Není však v I.intermezzu a jeho prostřednictvím takto zároveň demonstrováno souznění a soustrast přírody s lidským osudem? Jako by se zde vyvracel vězňův stesk nad netečností mimolidského světa k člověku v jeho životě i smrti. Při tom si uvědomíme,že s obdobnými projevy souznění a soustrasti ze strany personifikované přírody se též setkáváme na jiných místech Máje - v závěru 1.a 3.zpěvu,ve II.intermezzu i ve 4.zpěvu. Neujde nám ovšem,že naproti tomu nechybí ani místa,která dávají vězňovu stesku zapravdu,kde příroda svou netečnost skutečně osvědčuje,jako hned po odeznění I.intermezza,ve vstupu do 3.zpěvu před Vilémovou popravou a pak znovu po ní.

Ale nejde tu o rozpor. Právě exponovaný kontrast mezi I.intermezzem a následujícím vstupem do 3.zpěvu přivádí k poznání, že se tu pouze staví proti sobě reakce přírody noční /resp. večerní/ a denní. U denní nevšimavá, u noční účastná. Povšimněme si při tom, že denní příroda v Máji - na rozdíl od noční - není jen netečná, ale též odosobněná, a proto nemá; nikde nepromlouvá lidskými ~~mluvy~~ slovy jako noční v I.intermezzu a na dalších uvedených místech.

Jak se zdá, I.intermezzo rovněž vstupuje ve významový vztah k 2.zpěvu, a to ve směru nijak nepodstatném. Mezi otázkami, které se tak neodbytně derou na mysl a na něž nemá odpověď, se zde vězeň ptá :

Budoucí čas?! - Zítřejší den?! -
Co přes něj dál, pouhý to sen,
či spaní je bez snění?
Snad spaní je i život ten,
jenž žiji teď; a příští den
jen v jiný sen je změní?

Není v I.intermezzu na tuto vězňovu otázku dána odpověď - jakkoli sám ji neuslyší - ještě téže noci? Neodpovídá tu na ni lebka předchozího popraveného odsouzence, opět ~~xxx~~ sloučená s oddělenými údy, probuzená do nového snu? Mohl zde Mácha nemít na mysli a docela ztrácet se zřetele vzájemnou korespondenci obou míst? Jestliže stěží mohl - nešlo přece o otázku, která by mu byla lhostejná³ - nabývá tak I.intermezzo překvapivého místa ve významové výstavbě básně.

2

Intermezzo je od původu svébytný dramatický útvar vložený jako meziaktí do jiného, širšího dramatického útvaru, aniž svou povahou i významem má co společného s tím, co se v tomto širším

útvary odehrává.⁴ Pro nás by ovšem mělo být rozhodující, co ve své básni z intermezza udělal, čím je naplnil a jakou funkci mu svěřil Mácha. I. intermezzo jeho Máje představuje - na rozdíl od II. intermezza - rovněž útvar dramatický, vložený však do širšího útvaru nedramatického,⁵ s nímž je navíc propojeno zřetelnými strukturálními vztahy.

Samo o sobě má I. intermezzo vysloveně dramatický charakter, a to i formálně. Obsahuje promluvy bez uvozovacích vět, uváděné jen pojmenováním mluvčího, opatřené i několika scénickými poznámkami. Výjimku z této dramatické formy tvoří pouze vstupní deskriptivní sedmiverší se samostatným titulem /Krajina/, ale i to lze považovat za úvodní scénickou poznámku, stylizovanou do veršů :

V rozlehlých rovinách spí bledé luny svit,
kolem hor temno je, v jezeru hvězdný kmit,
nad jezerem pahorek stojí.

Na něm se sloup, s tím kolo zdvíhá,
nad tím se bílá lebka míhá,
kol kola duchů dav se rojí;

hrůzných to postav sbor se stíhá.

Po tomto sedmiverší následuje již promluva Sboru duchů, která jako by v deskripci pokračovala. Jejím předmětem není však již krajina s popravním pahorkem, ale hřbitov s postavou svého strážce-posledního z pohřbených. Tato promluva, k níž se vztahuje Máchovo Poznámání k básni připojené, je zde proto, aby dále mohla být vedena paralela mezi hřbitovem a jiným místem lidské smrti-popravištěm, naznačující, že i to má svého strážce v posledním popraveném. Po promluvě Sboru duchů se k nim obrací neidentifikovaný Jeden hlas, vyzývající k přípravě na zítřejší přijetí

"strašného lesů pána". Když Sbor duchů sejme lebku, která se tak probudí do nového posmrtného snu, a místo pro hlavu očekávaného příchozího je uvolněno, oslovuje zmíněný Jeden hlas ne již Sbor duchů, ale jakoby celý okolní mimolidský svět s výzvou k přípravě pohřbu. A z tohoto světa se ozývá 17 odpovědí /pozoruhodné je, že právě tolik článků má řetěz metafor ve 3. zpěvu/, postupných replik - nabídek, čím chce kdo přispět nebo posloužit k této události - podaných v důsledné stichomytii. V závěru, dost abruptním, opět Jeden hlas schválí přípravu pohřbu v jediném verši a hned dodává tříveršové oznámení příchodu nového dne, jehož poslední verš Sbor duchů jako ozvěnou opakuje, než zmizí, jak konečná scénická poznámka stanoví.

Již úvodní sedmiverší má navodit přízračnou atmosféru intermezza, zatímco jsme se ještě nezbavili děsivého dojmu, jejž v nás zanechal 2. zpěv. Hrůzné je zde místo /popraviště, hřbitov/, čas /půlnoc/ i děj /příprava k přijetí dosud živého Viléma mezi mrtvé a jeho pohřeb/, hrůzný je dav duchů, jehož "strašného hemžení" se děsí sama sňatá lebka v okamžiku probuzení, dav, který se "stíhá", přivát půlnočním víchrem.

Dramatický charakter intermezza, přízračnost scény a k tomu znepokojující neidentifikovaný Jeden hlas připomínají scénu Valpuržiny noci z Goethova Fausta s obdobným neidentifikovaným Hlasem. Lze vyslovit hypotézu, že Máchův zážitek z prokázané četby Fausta se promítl do výstavby intermezza a jeho začlenění do básně?

Ale je možno jít dále. K Valpuržině noci je ve Faustu volně přiřazena /jako divadlo na divadle/ scéna Snu Valpuržiny noci, v níž ožívají hrdinové Shakespearova Snu noci svatojanské /a Wielandova Oberona/, hry, jejíž děj je položen /nedejme se

mýlit u nás tradičně užívaným Douchovým titulem/ rovněž do féerické prvomájové noci. Scéna je výslovně označena jako Intermezzo /a intermezzem v uvedeném výměru skutečně je/. Nepřevzal snad Mácha také toto označení právě odtud? Nepoužil v I.intermezzu stichomytie právě pod dojmem pravidelně stavěných promluv v této scéně ?

Kdybychom vyslovenou hypotézu připustili, museli bychom se pozastavit ještě nad bezprostřední časovou blízkostí noci z 2. zpěvu a I.intermezza, noci mezi Jarmilinou a Vilémovou smrtí, s datem Valpuržiny noci. Je to noc z posledního dubna na 1.květen /den sv.Valpurgy, ochránkyně proti kouzlům/, prvomájová noc /u nás noc filipojakubská/, spojená s lidovými pověrami a zvyky.⁶ Neměl Mácha na mysli Valpuržinu noc, mohl vůbec na ni nepomyslet, když svou báseň spojil tak neodlučně právě s prvním májem ? Motivace tohoto přesného datování zůstává nejasná, básník je nepotřeboval, bez něho by se na významu i účinu básně vůbec nic nezměnilo. Kdyby se byl spokojil s májem jako rámcovým označením se specifickým významem, jež mu dává a jehož použil v titulu, kdyby se podle tohoto titulu mohl děj básně odehrávat kdykol^í v měsíci máji, byl by se vyhnul i zarážejícím přírodním anachronismům.⁷ A přece volil právě toto určité datum.

Chtěl tím snad Mácha položit děj básně do přímého časového sousedství prvomájové, Valpuržiny noci, nebo snad omylem zaměnil prvomájovou noc za noc na prvního máje ? Ať jakkoli, v obojím případě by tak I.intermezzo poskytovalo klíč k objasnění Máchovy volby určitého data, k němuž se jeho báseň připíná.

- 1) Srov. Jan Mukařovský, Kapitoly z české poetiky 3, 1948, str. 166, pozn. 71
- 2) Vzhledem k poukazu příchozího plavce z 1. zpěvu k vížce při jezeru, kde "Vilém myšlenkou se baví" atd., může být děj 1. a 2. zpěvu i simultánní, ale nutně jen částečně, protože děj 1. zpěvu končí výslovně stále ještě za pozdního večera.
- 3) Je to otázka, kterou byl Máchova dávno zaujat a kterou se zabývá již v básni Těžkomyslnost, zapsané poč. roku 1833, otázka, která se mu promítla i do snu široce zaznamenaného v téže době a později jako celek transponovaného do Pouti krkonošské.
- 4) Srov. Slovník literární teorie, 1977, str. 155
- 5) I v něm však lze spatřovat dramatické prvky, viz Otakar Fischer, O Máchově dramatičnosti, sb. Torzo a tajemství Máchova díla, 1938; studie si po této stránce samozřejmě všimá i I. intermezza.
- 6) Ty ovšem Máchova jako člověk vyrostlý ve velkém městě nemusel znát, kdežto se scénou Valpuržiny noci byl z četby dobře obeznámen.
- 7) Srov. F. V. Krejčí, Karel Hynek Máchova, 1931, str. 45 n.